Şehre Sığmayan Topraklar: İstanbul Bostanları

Ahmet Hamdi BÜLBÜL*

ÖZ

İstanbul'un fethiyle birlikte, ülkenin çeşitli yerlerinden buraya getirilen halkla bir imar ve iskân politikası izlenir. Şehrin çoğalan nüfusuna bağlı olarak, artan gıda ihtiyacının bir bölümünü (günlük sebze ve meyveler) karşılamasının yanı sıra şehrin tarihi ve kültürel peyzajını tamamlayan alanlar olan bostanlar önemini son yıllara kadar korumuştur. Bostanlar yalnızca sur içi ve kara surlarının etrafında değil aynı zamanda Boğaz'ın her iki yakasında ve diğer mahallelerdeki dere ve ırmak havzalarında yer almaktaydı.

İstanbul'u gezen seyyahlar tarafından "Yeşil İstanbul" diye anılan şehir, yeşillikler içindeki mimari yapılarının yanı sıra bağ, bahçe ve bostanlarıyla da öne çıkmaktaydı. Bu özelliğini 20. yüzyılın başlarına kadar muhafaza eden şehirde, endüstrileşme ile birlikte göç hareketliliğine bağlı olarak artan konut ihtiyacını gidermek için ilk göz dikilen yerler bostanlar olmuştur.

Bir zamanlar İstanbul'la özdeşleşen bostanlar hem bir istihdam alanı olması hem de üretime doğrudan katkı sağlaması nedeniyle şehrin 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen haritalarında önemli bir yer bulurken, planlı şehircilik faaliyetlerinin başladığı 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren neredeyse yok sayılır olmuştur.

İstanbul'un planlanma çalışmaları kapsamında hazırlanan koruma amaçlı uygulama imar planlarında, önceleri tanımsız bırakılarak göz ardı edilen bostanlar, sonraki çalışmalarda da artan nüfus yoğunluğunun yeşil alan ihtiyacını giderecek yerler olarak görülmüş, çevre ve peyzaj düzenleme projeleri ile park ve kültürel park fonksiyonu verilerek asli fonksiyonundan uzaklaşmıştır.

Her dönem su sorunu yaşayan İstanbul'da bostanların sulanmasında da zorluklar yaşanır. Özellikle sur içinde ve sur dışında yer alan

* Dr. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü, İstanbul/Türkiye
E-Posta: bytescil@hotmail.com, ORCID:0000-0002-7324-006X,
DOI: 10.32704/erdem.2024.87.001
Makale Gönderim Tarihi: 25.05.2024 - Makale Kabul Tarihi: 24.10.2024 (Araştırma Mk.)

bostanların yakınında bir akar sunun olmaması, yeraltı sularının da yetersiz kalması nedeniyle bostan sahipleri bostanlarını lağım suları ile sulamaları sonucu artan bulaşıcı hastalıklar sorunu dönemin basınında oldukça geniş yer aldı. Belediye tarafından sıkı bir denetime tabi tutulan bostanlarla ilgili getirilen yasaklar ile şebeke suyunun kullanılması mecburiyeti de çözüm olmayınca bostanların şehrin dışına çıkarılması kararlaştırılır.

Önceleri plansızlık yüzünden düzensiz yapılaşmaya maruz kalan bostanlar, hazırlanan koruma amaçlı uygulama imar planlarında da hak ettiği yeri bulamaması bir yana bu planların da her dönem tadilata uğramasıyla bitip tükenmek bilmeyen yapılaşmaya teslim olmuştur.

Bu makalede; İstanbul'un kültürel ve tarihi geçmişinde önemli bir yeri olan bostanların şehre katkısı, arşiv kayıtları, tarihi harita, plan, kroki, yazılı ve görsel belgeler eşliğinde ele alınarak, tarihsel gelişim süreci içinde İstanbul'un planlama çalışmaları kapsamında geçirdiği evrim incelenmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bostan, su dolabı, iaşe, İstanbul, Osmanlı, imar planları.

Lands which didn't fit into the City: The Market Gardens of Istanbul

ABSTRACT

With the conquest of Istanbul, a reconstruction and settlement policy was implemented, involving people brought from various parts of the country. In addition to meeting a portion of the city's increasing food needs (daily vegetables and fruits) due to the growing population, the gardens, which are areas completing the historical and cultural landscape of the city, have maintained their importance until recent years. These gardens were not only located inside the city walls and around the land walls but also along both shores of the Bosphorus and in the stream and river basins of other neighborhoods.

The city -called "Green İstanbul" by traveler visiting it- achieved standout with its architectural structures surrounded by greenery besides bağ, bahçe, boston which all refer to gardens in Turkish. The city maintained those features until the beginning of 20th century. Migration movement connected to industrialization caused mass need of housing as a result market gardens were in the first place to be dispensed with housing need.

Once synonymous with Istanbul, these gardens found a significant place on maps dating back to the first half of the 19th century, as they were both a source of employment and directly contributed to production. However, starting from the first half of the 20th century, when planned urbanization activities began, they were almost entirely neglected.

In implementary development plan for proctection of İstanbul prepared in terms of city's urban planning, market gardens were in long-standing state of neglect by remained undefined. In subseqent studies, they were considered to meet increasing population's need of greenery in the meanwhile they served as parks or cultural parks in the landscaping projects which caused market gardens to lose their essential function.

İstanbul used to face water shortage in every age so the city had trouble with watering market gardens. Especially due to fact that there weren't any streams near the market gardens located inside and outside the Land Walls of İstanbul, gardeners used sewage to water gardens as a result it caused infectious diseases which captured the headlines at that time. Municipality kept watering tight control over

market gardens, it forced gardeners to use mains water. Unfortunately that wouldn't help to solve the problem, Municipality drove market gardens from the city.

At first market gardens suffered from unplanned urbanization due to the absence of planning, then they were underrated in implementary development plans for protection of the city. Moreover several modifications of these plans led to never-ending constructions in every period.

This article aims to examine the contributions of the gardens, which hold a significant place in Istanbul's cultural and historical past, to the city. Using archival records, historical maps, plans, sketches, and written and visual documents, the historical development process and the evolution of Istanbul within the scope of planning studies are explored.

Keywords: Market gardens, animal driven water pumps, provisions, İstanbul, Ottoman, urban planning.

Giriş

Osmanlı Devleti, temel gıda maddelerine olan talebin karşılanması için İstanbul'a yönelik gelişmiş bir iaşe sistemi kurmuştu. Bu sistem içinde halkın günlük sebze ve meyve ihtiyaçları şehrin belirli yerlerinde bostan olarak adlandırılan bahçe veya tarlalardan sağlanmaktaydı.

Bizans'ta tecrübe gerektiren ve değerli bir meslek olarak görülen bostancılıkla daha çok alt sınıftan insanlar ilgilenirdi. Manastırlar ve aristokratlar, ekilebilir arazilerin çoğunu elinde bulundursa da buralar genellikle küçük çaplı üreticilere kiralanarak işletilmiştir (Teall 1971: 33). Türkler hem Asya hem de Avrupa'daki Bizans topraklarında hızla ilerlerken pek çok Bizanslı köylü, kasaba ve şehirlere meyve ve sebze sağlayan tarım arazilerini terk etmek zorunda kaldı (Constantinides 2002: 88). Osmanlı döneminde de bostan olarak kullanılan Yedikule'de Altınkapı dışındaki arazilerde lahana, pırasa, soğan, sarımsak, kabak, havuç, salatalık, kavun ve nar gibi zerzevatın yetiştirildiği bilinmektedir. Bu dönemde bostanlar sur duvarları boyunca ve Lykos Deresi (Bayrampaşa) etrafında yayılmış olsa da, Kariye ve Studios gibi manastırların da kendi bahçeleri bulunmaktaydı (Akdal 2016: 32).

Fatih'ten sonra boş ve harap olan şehrin imar ve ekonomik yaşamını canlandırmak için "*İsteyen gelsin. İstanbul'da evler, bağlar ve bahçeleri mülküyle veriyorum. Dileyen gelsin alsın* (Aşık Paşazade 2003: 219)" şeklinde tüm vilayetlere gönderilen fermanla bağ ve bahçecilik teşvik edilmiş, şehir kısa zaman sonra ekinlerle ve zerzevatla yeşermişti. Bizans'ın ekip biçtiği yerler Osmanlı döneminde aynı fonksiyonda kullanıldığı gibi, vaktiyle farklı amaçla kullanılan üstü açık sarnıçlar da bağ bostan haline getirilerek bostanların sayısı daha da artırılmıştır.

Osmanlı'da iaşeye katkılarında taze sebze ve meyve temininin yapıldığı yerler olmaları nedeniyle bahçe ve bostancılık oldukça önemliydi. İstanbul'da ordu dışında en büyük silahlı kuruluşu oluşturan ve görevleri kapsamında bostanlarından sorumlu olmaktan başka tüm sarayların da korunması olan, geçmişi I. Murad'a uzanan bir de "Bostancı Ocağı" diye adlandırılan saray teşkilatı vardı.

IV. Murad döneminde İstanbul'u ziyaret eden Du Loir seyahatnamesinde, sultanın bahçelerinin sorumlusunun bostancıbaşılar olduğunu, onun emrinde de bostancı adı verilen dört bin bahçıvan olduğunu (Du Loir 2016: 81-84) ifade eder. 18.yüzyılın sonunda İstanbul'u yazan bir diğer seyyah Oliver de seyahatnamesinde, bostancıların sayısının on bin kadar olduğunu

ve genellikle Müslüman çocuklardan seçildiğini (Türkiye Sey. 1977: 24) söyler. Bu durum bir güvenlik tedbiri amaçlı olduğu söylenebilir. Zira Topkapı Sarayı suru içinde ve Enderun Hazinesine ait sebze bostanlarının Gülhane Cephaneliği'ne yakınlığı nedeniyle, bostanlarda bulunan Bulgar bahçıvanların hemen çıkarılarak bunların yerlerine Müslüman bahçıvanların alınması ve bunların yanlarına durumları şüpheli Bulgar ve Ermeni adamların alınmamasına dikkat edilmesinin istenmesi (TS.MA.e 1902: 602/134) bunu teyit eden bir durumdur. Bostancı ocağına ayrılan kişiler ya sarayın hasbahçesinde ya da saray haricindeki bahçe ve bostanlarda hizmet ederlerdi (Erdoğan 1958: 152).

Resim 1. Brindesi'nin fırçasından bir bostancıbaşı (AK. Krt.3367)

Resim 2. Frederick Colvert çiziminde bir bostancıbaşı (AK. Krt. 9259)

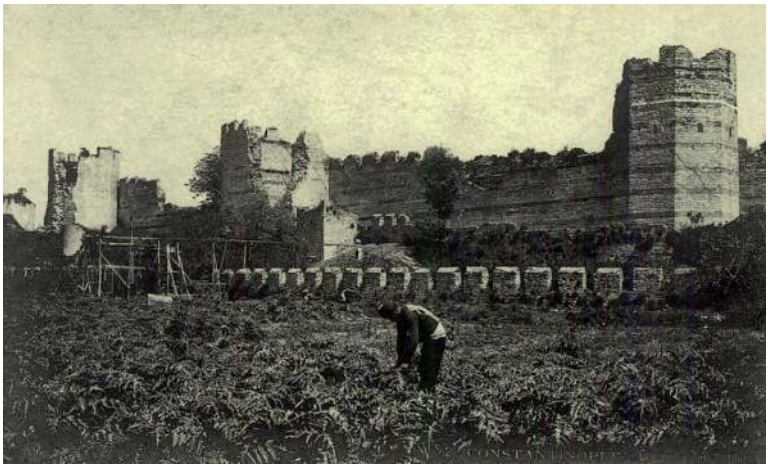
İstanbul bostancıbaşısı (Resim 1, 2) her yıl idaresi altındaki bütün bahçelerde yetişerek satılan ürünlerin defterini zamanında padişaha takdim ederdi. Dışarıda sebzeler 200, çiçekler ise yaklaşık 17 dükkânda satışa sunulurdu (Erdoğan 1958: 152). İstanbul'da bir de taze meyve sebze pazarı vardı. Bu pazara devlet tarafından tayin edilen pazarbaşı bakardı (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: 62).

Özellikle üretimin az olduğu dönemlerde, bostanların tabi olduğu vergilerin ödenmesinde sorunlar yaşanması üzerine bostancıların vergi affı talebinde bulundukları bilinmektedir. Örneğin: Göksu bahçıvanlarının "ihtisap yevmiyesi" ve "Tersane vergisi" olarak Hünkâr İskelesi, Çubuklu ve Sultaniye bostanlarından talep edilen fazla vergilerin affını talep etmeleri(MVL. 1847: 50/52); Beykoz, Anadolufeneri ve Poyrazlimanı karyelerinin yoksul olması nedeniyle, bağ ve bostanlarının öşürden istisnası talepleri (DH. MKT. 1888: 1517/68); Beşiktaş'ta (Resim 11) Haseki tarlasında bulunan bostanlarda meydana gelen yangın nedeniyle üretimde olan ziyanın "nısf bedeli"nin ödenmemesi talepleri (İ.ŞD. 1876: 30/1456) bunu göstermektedir.

Saraya ait dış bahçelerin sayıları devirden devire değişmiştir. 16. yüzyılın son yarısında 39 olan bahçe sayısı 17. yüzyıl ortalarında 61'e; 1778'de ise 62'ye çıkar. 19. yüzyılın başında bahçe sayısı 28 idi (Eldem 1976: 365). İstanbul bitki örtüsü bakımından zengin çeşitliliğe sahip olduğu halde bununla

yetinilmez, yaşlanan ve kalitesini yitiren ağaçların yerine, özellikle saray bahçe ve bostanları için, taşradan sürekli taze ve sıhhatli fidan getirtilirdi (Ahmet Refik 1930: 133-160).

Anadolu yakası ılımlı iklimi nedeniyle üzümcülüğe elverişli bir ortam sağlıyordu (Gülersoy 1983: 105). Bu yakada Üsküdar, birçok yerli ve yabancı seyyahın hayran kaldığı yerlerden biriydi (Resim 4). Burası 1883 yılında İstanbul'a gelen bir İngiliz sefirinin eşinin hatıralarında da yerini alır. Seyyah, Üsküdar'ın resim gibi kişilik sahibi, yeşil, derbeder bir köy olduğundan bahsederek o mevsimde bir Türk mahallesinin baş zenginliğinin meyve bolluğu olduğunu söyler. Manav dükkânlarının son derece tatlı, her duvar önünde istifli çeşit çeşit renklerde kavun karpuz, helvacı kabakları, domates, salatalık, incir, patlıcan yığınları ve her köşede sepet sepet beyaz üzümlerin yığılmış olduğunu öyle ki meyve ve sebzelerin bolluğundan dilencilerin bile hepsinden yiyebildiklerini ifade eder (Dufferin 1916: 164).

Resim 3. Yedikule bostanlarında bir bahçıvan (Edit. Max Fruchtermann)

Resim 4. Üsküdar Şemsi Paşa Camii civarında yer alan bir bostan (Süheyl Ünver, 1930)

İstanbul içinde ve çevresinde yer alan eski yeşil alanların yanı sıra Topkapı Sarayı gibi şehrin en süslü evinin yamaçları bile en ender çiçek bahçeleri kadar zerzevat ve yemiş tarlaları ile çevrili idi (Aslanoğlu 1972: 19). Yine Eyüp ve Bahariye bahçelerinde menekşe, lale, sümbül ve Bahariye sırtlarında fulya yetiştirilirdi(Aslanoğlu 1972: 63).

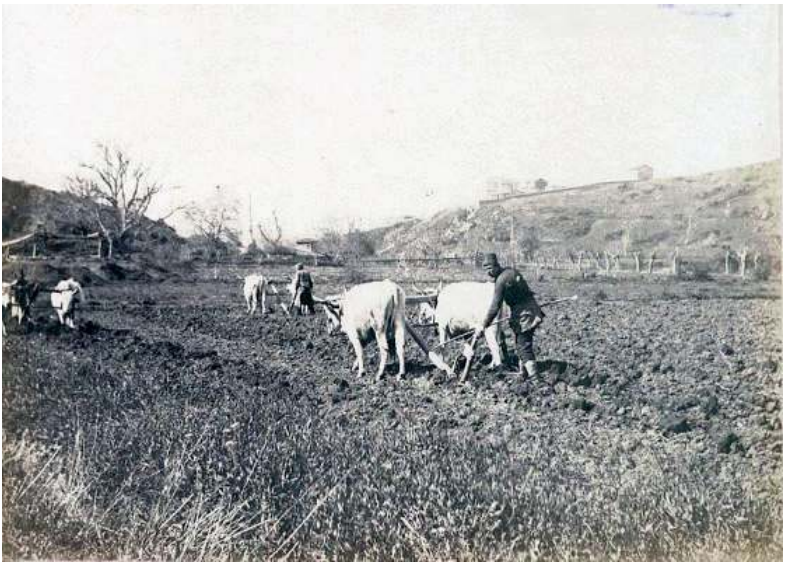
Günümüzde çoğu imara açılan saray için sebze yetiştiren hasbahçelerden başka, İstanbul surlarının hemen dışında olduğu kadar sur içinde de geniş bostanlar vardı. Öyle ki İstanbul'un bazı semtleri bile bazı sebzelerle anılır olmuştu: Beykoz ayşekadın fasulyesi, Çengelköy hıyarı, Bayrampaşa enginarı, Yedikule marulu (Resim 3), Langa hıyar ve marulu, Beykoz patlıcanı, Kavak inciri, Tuzla bamyası, Arnavutköy çileği bunlardan birkaçıdır.

Bostanlar sadece ekim yapılan alanlar olmayıp aynı zamanda müştemilatı olan genellikle taş duvarlarla çevrili alanlardı. Müştemilatın günümüze ulaşabilen tarihsel örnekleri, sulama sistemiyle ilgili olarak büyük ve derin taş örgülü kuyular, su dolapları, havuzlar; bostancıların konakladığı ve ürün depoladığı yapılar, sundurmalar ve ahırlardan oluşuyordu (Yediyıldız 1984: 7).

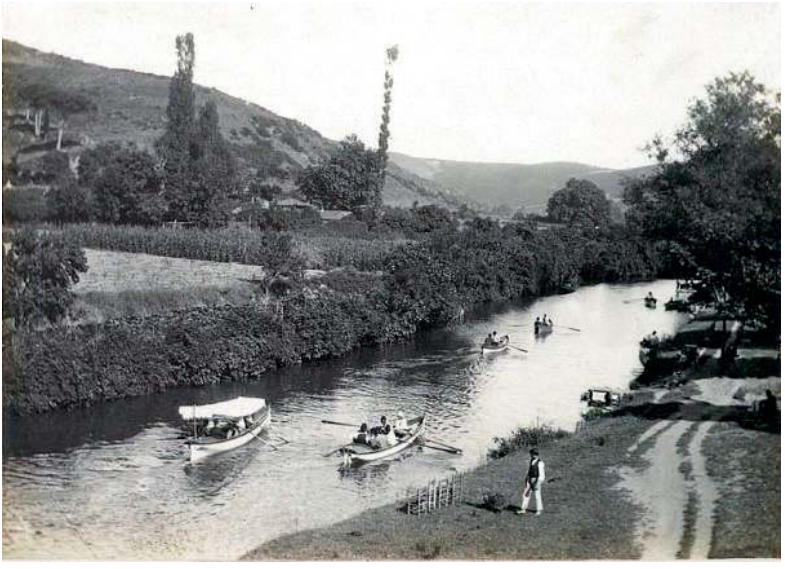
Koçu, Vasif Hiç'ten naklen; bahçıvanların, bostanın uygun bir yerinde evlad ve iyalini barındıracak bir bina inşa ettiğini, fakir ailelerin temiz bir hava

almak amacıyla komşu bostanlara gittiğini, ikindi güneşinin hızı geçtikten sonra kuyunun etrafında oturarak, hayvanın bostan dolabını döndürmesini, kovalardan şarıl şarıl suların düşmesini seyrettiklerini, kendi aralarında ve komşuları ile olan sohbetlerle, salatalık turşusu, marul, can eriği yediklerini, eve dönerken de miktar da sebze ve meyve satın alarak evlerine döndüklerini ifade eder (Koçu 1960: 6, 2971).

İstanbul'da bostancılık, akarsulara yakın yerlerde veya derelerin denize dökülürken doldurduğu topraklar üzerinde yapılmaktaydı. Bu yerlerden en eskileri Bizans'ın Eleuterios Limanı'nın yakınında Langa bostanları, Bayrampaşa (Lykos) Deresi'nin doldurduğu alandaki bostanlar, Kumkapı'nın yakınındaki bostanlar ile Kadırga Limanı'nın yanındaki bostanlardı. Ayrıca benzer durum Alibeyköy ve Kâğıthane dereleri, Göksu ve Küçüksu dereleri, Çubuklu ve Dedeoğlu dereleri etrafında mevcuttu (Resim 5,6,7).

Resim 5. Göksu Bostanlarında bir sürüm anı
(AK. Alb. 83/21)

Resim 6. Göksu Deresi etrafındaki bostanlar
(AK. Alb. 83/10)

Resim 7. Küçüksu Bostanları
(Salt Araştırma, K.AHTURO147,1875)

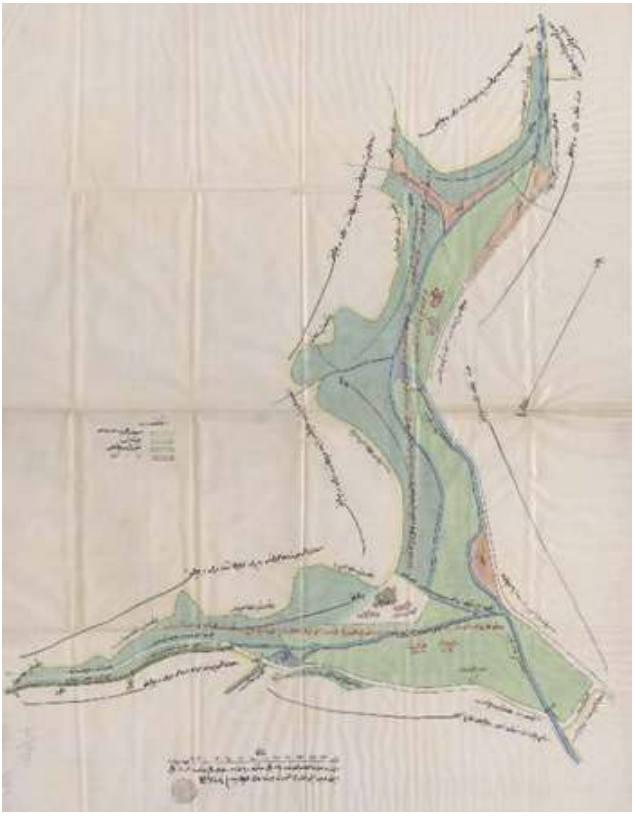

Resim 8. Çubuklu/Dedeoğlu bostanları
(Fotoğraf: Muharrem Soyek, 1970)

İstanbul bostanları ile ilgili geniş bilgi veren Kömürciyan 17. yüzyıl İstanbul'unu tarif ederken, Yedikule'de surlar boyunca ve surun içinde birçok güzel bahçe, bostan ve Ağaçayırı gibi mesirelerin olduğunu (Kömürciyan 1988: 3), Davutpaşa'da ise Küçük Vlanga Bostanı'nın bulunduğunu; Kâğıthane'de padişaha mahsus Vidos bahçesi, Alibeyköy ve Küçükköy'den Kemer'e kadar olan sahada bağ bahçe ve bostanların yer aldığını, kabak ve lahana bahçeleri ile Sazlıdere'nin de buraya yakın olduğunu, Kasımpaşa'nın sağ ve sol tarafların bostan ve bahçelerle dolu olduğunu ve bu bahçelerde avuç içi büyüklüğünde nefis Frenk gülleri yetiştirildiğini, Galata'da iki büyük bostanın olduğunu; Dolmabahçe'de beylik bostanının (Resim 12); Ortaköy'de çok güzel bostan ve bahçelerin olduğunu ve buralarda Frenklerden alınan enginarın yetiştirildiğini söyler. Yine Kuruçeşme ve Arnavutköy'de de bağ, bahçe ve bostanların, Akıntıburnu'nun az ilerisinde Hasan Kalfa adlı bahçe ile Bebek Bahçesi adını taşıyan padişah bostanının yer aldığını; Baltalimanı, Emirgan, İstinye (Resim 10) Yeniköy'ün de bahçe ve bostanlarıyla dikkat çektiğini, Beykoz ve Göksu'da denize yakın bahçelerde hisar kirazı olarak adlandırılan meşhur kiraz yetiştirildiğini ifade eder. Ayrıca Beykoz'da Hançerlisultan denilen yerde, padişahın bahçe ve bostanının yer aldığını, Çubuklu'nun (Resim 8) meyve ve zerzevat yetiştirilen bostanlarına ise bostancıların nezaret ettiğini, Göksu'nun arka taraflarında çok nefis gül bahçelerinin olduğunu, daha ilerde Kandilli ve Çengelköy'de padişah bahçelerinin yanı sıra Kuzguncuk'ta da iki büyük bostanın olduğunu belirtir (Kömürciyan 1988: 31-35).

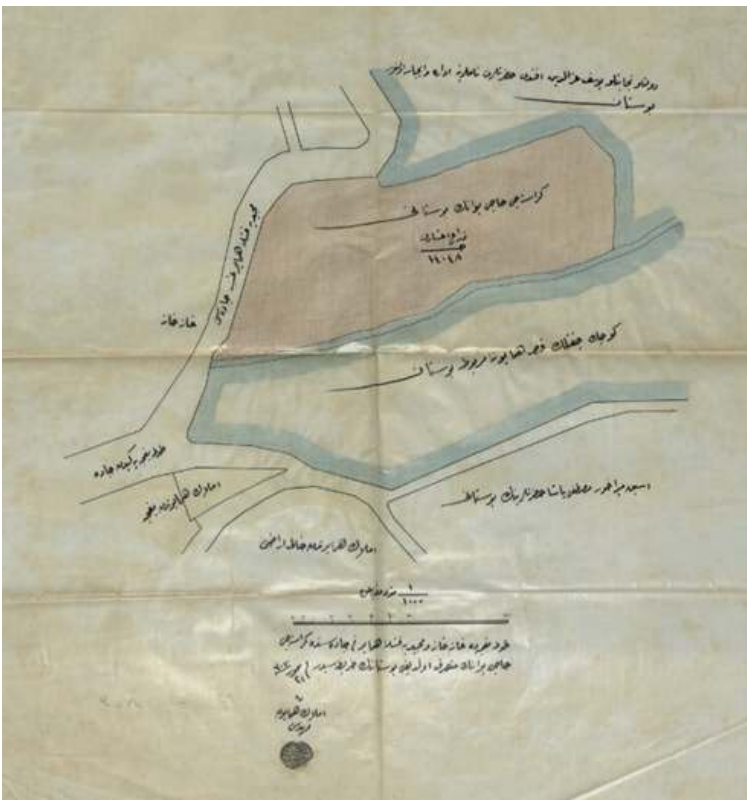
Resim 9. Langa Bostanları (Fotoğraf: Hilmi Şahenk, 1955)

Resim 10. İstinye'de iki kıta müştemilat bostanın planı (PLK.p. 4620/1)

Resim 11. Beşiktaş Hasan Paşa bostan alanları planı (İÜNEK. Hrt.93209)

Resim 12. Dolmabahçe'de bir bostana ait harita (Y.PRK.M. 3/12)

Suriçi ve Boğaziçi dışında İstanbul'un bostanları Maltepe (Avrupa yakasındaki), Bakırköy, Yeşilköy, Küçükçekmece, Maltepe Eyüp, Rami, Kasımpaşa, Piyalepaşa, Bayrampaşa Deresi'nin sur dışından aktığı sahalarda ve günümüz Bayrampaşa sınırları içinde; Erenköy, Caddebostan, Bostancı, Küçükyalı, Maltepe, Kartal, Pendik, Yakacık, Çamlıca, Bulgurlu, Şile ve Ümraniye gibi semtlerde yoğunlaşmıştı.

Tarihi Yarımada'da Bizans'tan kalma Altımermer'deki Hagios Mokios, Karagümrük'teki Aetios, Yavuzselim'deki Aspar (Resim 13), Bakırköy'deki Hebdemon sarnıçlarının doldurulmasıyla oluşturulan ve çukurbostan olarak adlandırılan alanlar da sebze tarlaları olarak kullanılmıştır.

Resim 13. Yavuzselim Çukurbostanı (Salt Araştırma, K.TASUH5230)

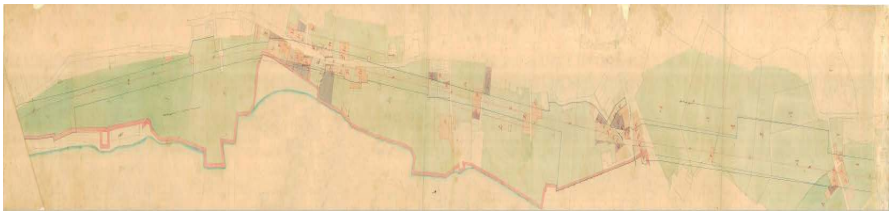
Bostanlar hem sarayın hem ordunun hem de halkın sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan yerler olmasının yanı sıra mesire yeri olarak da kullanılarak Osmanlı eğlence ve dinlenme kültürünün de önemli mekânları idi.

1.Vakıf Kökenli Bostanlar

Osmanlı devletinde üretim kaynaklarının en önemlisi olan araziler aynı zamanda vakıf müesseselerine düzenli gelir sağlayan etkenlerin başında yer alıyordu. Vakfiyelerde şekli ve boyutları belirlenmiş toprak parçalarından

olan bahçelerde meyveli ve meyvesiz ağaçlar, tarlalar, havuzlar, kuyular, dükkânlar ve imalathaneler yer alıyordu(Yediyıldız 1984: 6,7).

Kaynaklarda İstanbul'daki bostanlarının sahiplerinin büyük çoğunluğunun Rumlar ve Arnavutlar olduğu söylense de bu uyruktakilerin bostanların sahibi değil de çalışanı olduğu anlaşılmaktadır (Bab ŞS.173/3). İstanbul bostanlarının çoğunluğunun vakıf kökenli olduğu ve vakıf sistemiyle idare edildiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Süleymaniye Vakfı'nın 1583-6 yılı muhasebe kayıtlarından, 29.290 akçe kira geliri elde edilen Langa Bostanlarının (Resim 9,14) bu vakıf uhdesinde olduğu(Güran 2011: 238) anlaşılmaktadır. Bu bostanlar öteden beri meşhur olup vaktiyle Rum, Adalı ve Rumelili bahçıvanlar tarafından işletilirdi (Alus 1951:4).

Resim 14. Langa Bostanları planı (AK. Hrt. 6890)

Vakfiyesi 1797 tarihli olan Mihrişah Valide Sultan vakıflarına vakfedilen 196 akarın, 127 adedi, oransal olarak da %64.80'i tarım işletmelerinden meydana gelmekteydi. Bağ, bahçe ve bostanlar da 10 adet olup tarım işletmeleri içinde %7,87 paya sahipti (Kala-Akarçeşme 2019: 120). 1840 tarihli Bezmialem Valide Sultan Vakfiyesi'nden de bu vakfa Beykoz'da İncirli Yoroz, Tokatköy ve Serviburnu'nda bostan, bağ, bahçe vs. gibi tarım arazisinin vakfedildiği görülür. Bunlardan bir kısmı emlak-ı hümayundan mülkname ile valide sultana temlik edilmiş mülklerdir. Şöyle ki; Yoroz Nahiyesi'ne bağlı Anadolukavağı'nda Camii-i Atik yanında sınırları vakfiyede belirlenen bir ev ile evin sağında yine hudutları vakfiyede belirli 40 dönümlük arsalı, iki bahçıvan odası, üç ahır, biri büyük biri küçük su kuyusunun da yer aldığı bir büyük bostan ve bostana bağlı bir voli mahalli Valide Sultanın vakıf gelirlerine dâhil edilmiştir (Bezmialem Valide Sultan Vakfiyeleri 2020: 21-26).

Yedikule kapısı yakınında bulunan ve vakıf olan bir bostanın ve içinde esnaf arasında gedik diye bilinen menkul ve gayrimenkullerin II. Mahmud'un vakfına ait olduğu ve gayrimüslimlere kiraya verildiği(AK. 1275: 1228) anlaşılmaktadır.

Boğaziçi'nde İncirköy'deki Paşabahçe ile Büyük Göksu'da Defterdar bahçesi denilen bostanların Emlak-ı Hümayundan ayrılarak padişah evkafına geçirilmesinden (C.EV. 604/30482) de bazı durumlarda gayrimenkulün el değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Resim 15. Yedikule Bostanları (İÜNEK. 90672)

İstanbul'da Langa-i Kebir, Yeni Bahçe, Yedikule'deki bostanların bir bölümünün Süleymaniye Vakfı'na kayıtlı olduğu (İE.EV.32/3668), bir bölümünün de Sultan Selim Vakfı'na ait olduğu anlaşılmaktadır (A.DVNSMHM.d.51/133). Yine benzer bir durum Üsküdar zahire ambarının üzerine inşa edildiği bostanın da (C.BLD.14/656) vakıf kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

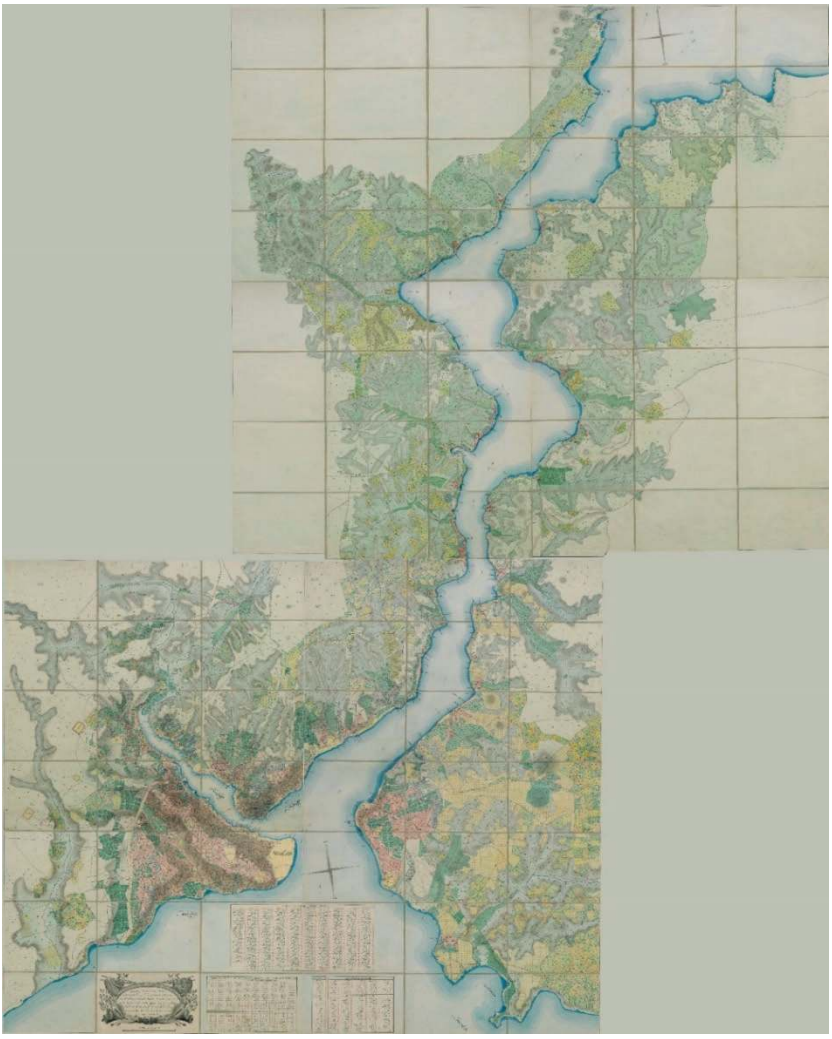

Resim 16. Savaklar bostanları (Fotoğraf: Achille Samandji, 1910)

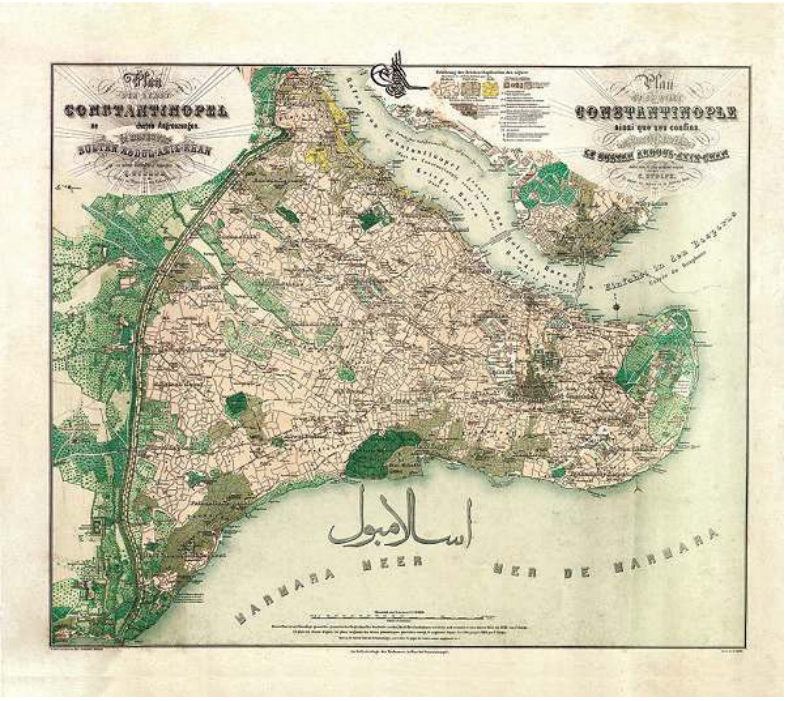
1719 yılında İstanbul (Sur içi), Eyüp, Galada ve Üsküdar'da 195 bostan olduğu (ŞS. 123/26-27), bunlardan Yedikule ve Topkapı arasında (Resim 15) vakıf ve şahıs kökenli 77 bostanın olduğu bilinmektedir(Sönmez 2022:385). 1733 tarihli Eyüp kazası ile sur haricindeki Yedikule, Hasköy, Ayvansaray'da sakin bostancı Rum reayanın nüfus defteri (NFS.d. 1733:1) ve İstanbul'da sakin Müslüman esnafın nüfusun defterinde (NFS.d. 2) İstanbul sur içinde 126 bostan (D.BŞM.d. 1841); 1733 tarihli defterde ise İstanbul'un kara surları dışında ve Eyüp kazasında 167 bostan olduğu görülür (NFS.,d. 1733: 1). Aynı yıllarda Üsküdar'da 28 bostan bulunmaktaydı(Bilgin 2010: 90).

2. Eski Haritalarda Bostanlar

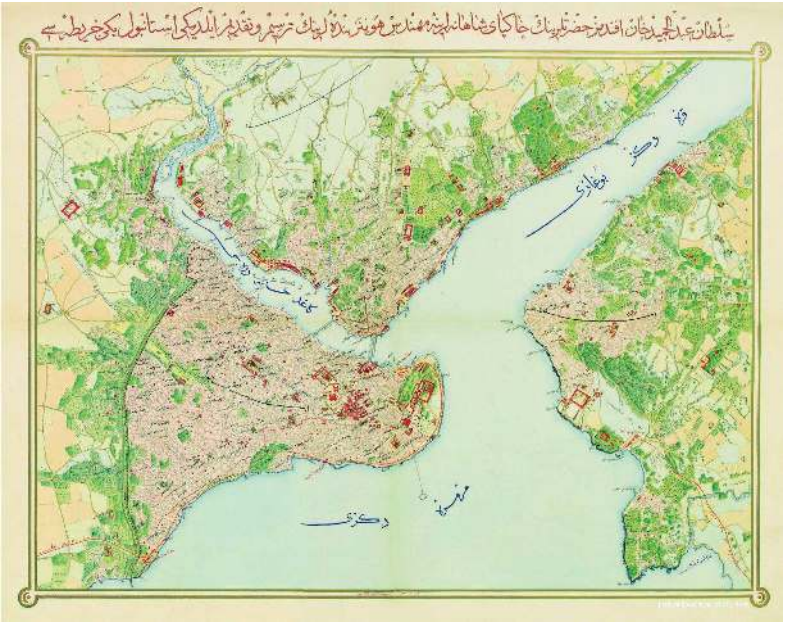
1819 tarihli Hellert Kauffer haritasında Langa ve Yedikule bostanları gösterilmiş olup, 1843 tarihli Joseph de Hommer haritasında onlara ek olarak Yenibahçe Bostanları da gösterilmiştir. 1845 yılında hazırlanan haritada (Resim 17) İstanbul genelinde yer alan bostanların ayrıntılı bir şekilde çizilmiş olduğu ve bostanlar için de bir lejant verildiği, haritanın kapsadığı alanda yer alan bostanlar ve bahçeler hem yazıyla hem de yeşil renk olarak çizildiği, alanın içi de daha koyu olarak parça parça sebze şeklinde resmedildiği görülür. Haritada, Tarihi Yarımada içinde Langa, Yedikule'de İsmail Paşa bostanları, sur dışında Mevlevihane bostanları yazılı olarak, diğer bostanlar ise sadece renklendirilerek ve üzerine "bostan veya bostanlar" ibareleriyle gösterilmiştir. Boğaziçi'nin her iki yakasında irili ufaklı olarak gösterilen bostanlarda Çubuklu Bostanları özellikle göze çarpar. Çubuklu hem hasbahçe olması nedeniyle hem de dere kenarında geniş düzlük alanı kapsaması nedeniyle önemliydi. Burada üretilen ürünlerle sarayın sebze ve meyve ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra halka satışından da önemli gelir elde ediliyordu (Erdoğan 1958: 178). 1875 tarihli sur içi bostan alanları haritalarında dönemin İstanbul'unda kentin çeşitli bölgelerinde kayda değer 102 bostan gösterilmiştir (Ayverdi 1958). 1918 tarihli Şehremaneti haritasında da bostanlar için bir lejant oluşturulmuştur. Necip Bey'in haritalarında (İstanbul Rehberi 1340) bazıları birkaç parçadan oluşan 39 bostan olduğu görülür. Tarihi bostanları diğer haritalarda da takip etmek mümkündür (Resim 18,19, 20).

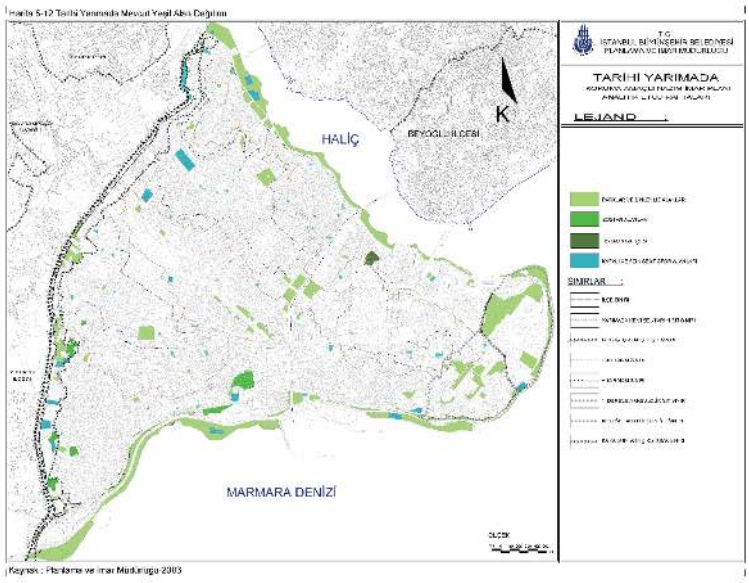
Resim 17. İstanbul bostanlarını ayrıntılı gösteren 1845 tarihli harita (İÜNEK. 92760)

Resim 18. Tarihi Yarımada haritasında bostan alanları (İÜNEK. 93668)

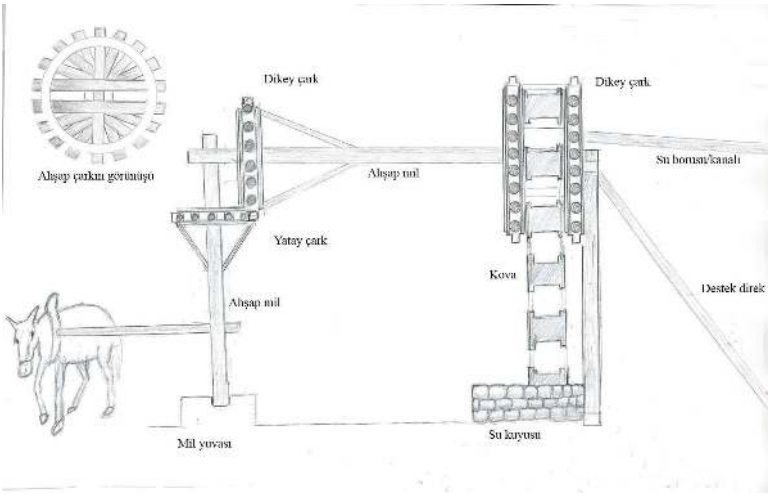
Resim 19. Abdülhamid döneminde hazırlanan bir haritada bostan alanları (İÜNEK. 92677)

Resim 20. İstanbul Suriçi'nde kalan son bostan alanları (İBBPİM. 2003)

3. Bostan Dolapları

İstanbul'da bostanların sulanmasında akarsulardan faydalanıldığı gibi sulama daha çok kuyu sistemiyle yeraltı sularıyla sağlanmaktaydı. Akarsuların veya yeraltı sularının yetersiz olduğu zamanlarda, lağımın karıştığı sularla sulama yapılması üzerine, ilgili idareler bir takım yaptırımlara gitmiştir. Göksu'da bulunan bir bostana su sağlayan suyun mecrasının Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından değiştirilmesi nedeniyle mezkûr bostanın sulanmasında bir takım problemler yaşanır (BEO. 261/19522). Bazı bostan sahiplerinin çeşmelerin veya değirmenlerin suyunu bağ bahçe ve bostanlara akıtmalarının engellendiği gibi su yollarının üzerine bostan yapılması da engellenmiştir (A.DVNSMHM.d. 23/359; DH.MKT. 1659/90).

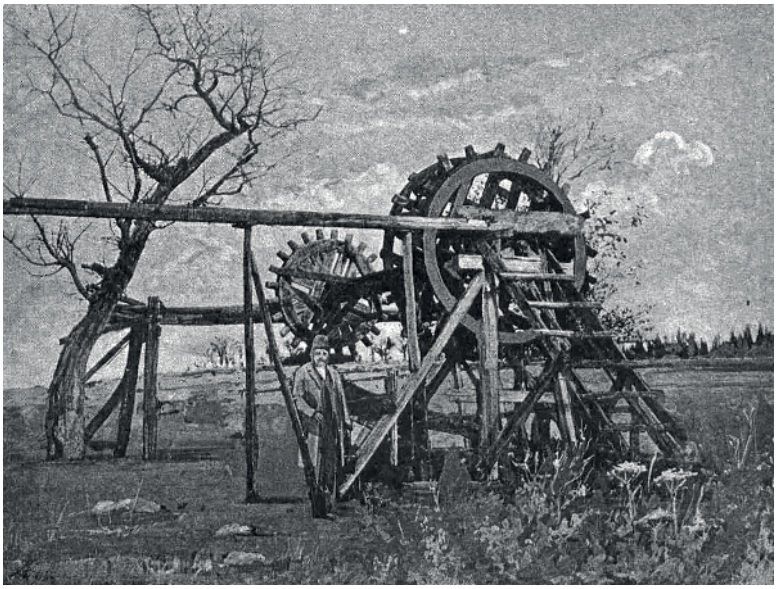

Resim 21. Bir bostan dolabının çalışma şeması (Çizim: Ahmet Hamdi Bülbül)

Su sorununun önüne geçmek için yönetim tarafından da özendirilen su dolaplarının (HH.İ 109/58) inşası ve tamiri ile ilgili yapılacak işlemlerin belirlendiği 1880 tarihli Ebniye Kanunu'nda bostan dolapları vergiden muaf tutulmuştur(Ergin 1995: 4/1724).

Resim 22. Belgradkapı önünde yer alan bostan ve su dolabı (Fotoğraf: Sebah-Joaillier, 1880)

Resim 23. Bayrampaşa Bostanlarında bir su dolabı (Servet-i Fünun, S. 102)

Özellikle Yedikule- Silivrikapı arasındaki bostanlar kanal sulamacılığından yoksun olduğu için buralarda bostan dolapları kullanılmaktaydı (Resim 22). Bostan dolapları, su kuyularından hayvan gücünden yararlanarak su çekmek için yapılmış, büyük ahşap çarklara sarılı iki ipe bağlı ahşap su hazneleri veya kovaları olan basit bir düzenekten meydana gelmekteydi (Resim 23. Kuyunun hemen üzerine gelecek vaziyette yerleştirilmiş dikey ahşap çark, yine ahşap bir mil yardımıyla ondan daha küçük, yaklaşık dört beş metre uzakta ikinci bir çarka bağlanırdı. Sistem küçük çarkın hemen altında yatay bir üçüncü çarkın ortasından geçen ve alt tarafta oyulmuş bir taşın üzerine yerleştirilen ahşap dikmeye bağlanan bir kolun döndürülmesiyle çalışmaktaydı. Sistemin çalışmasıyla birlikte kuyudan kovalarla alınan su, çarkın tepe noktasının hemen altına yerleştirilen başka bir ahşap hazneye boşaltılırdı (Resim 21). Bu hazneye bağlı oluklarla bostanların sulaması gerçekleştirilmekteydi. Kuyulardan su çıkarmak için elle çevrilen bir çarka bağlı ipin ucundaki kovayla çekilen kuyu dolapları daha küçük bahçelerin sulamasında kullanılmaktaydı.

Bostan dolaplarına koşulan beygirler, dolap çarklarını çevirirken, saatlerce bir eksen etrafında dönerlerdi. Hayvanın başının dönmemesi için gözleri bağlanır, durdukları zamanı bahçıvanın anlaması için boyunlarına bir de küçük bir çan bağlanırdı. Topkapı Sarayı'nda yapı şeklinde en güzel örneği

olan su dolabından başka özellikle Yedikule, Bayrampaşa (Resim 23) ve Yenibahçe bostanlarında (Resim 24) olan hayvanla çalıştırılan su dolapları 20. yüzyılın ortalarına kadar mevcuttu.

Resim 24. Yenibahçe Bostanları ve su dolabı (Fotoğraf: Gervais Courtellemont, 1922)

4. Sonun Başlangıcı

16 Haziran 1854 yılında İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla pazarların denetimi, şehrin temizlenmesi, yolların yapılması vergilerin alınması gibi hizmetler bu kuruluş tarafından yürütülmeye başlamıştır. 1909 yılında çöpleri belediye tarafından kaldırılan bostanlardan temizlik harcı alınmasıyla (Ergin 1995: 8, 4232) başlayan bostanlarla münasebet, denetimlerinin de bu kurum tarafından yapılmaya başlamasıyla devam eder.

1931 yılında yapılan denetimlerde, Maçka tarafındaki bostanların apartmanların pis sularıyla sulandığının tespit edilmesi sonucu buralarda yetişen meyve ve sebzeler imha ettirilir (Son Posta 1931:2). Ancak belediye bu cezayı az bularak bir talimatname hazırlar. Talimatnamede kurallara uymayan bostanların uzun süreli olarak kapatılacağı ve mahkemeye verileceği belirtilir(Son Posta 10.06.1935: 6). Şişli'den Beşiktaş'a kadar olan lağımların açıkta aktığı ve bostanların bu pis sular ile sulanması üzerine buralardaki lağımlar kapattırılır. Bazı bostan sahiplerinin lağımları delerek su alması üzerine denetimler sıklaştırılır (Son Posta 25.07.1935: 2). Aynı yıl içinde belediye, lağım suları ile sulanan bostanları ortadan kaldırmaya

başlar. Bir kısım bostan sahipleri belediyeyi protesto edip zarar ziyan davası açar. Belediyenin icraatları mahkemece geçici olarak durdurulur. Yapılan keşifler ve kimyevi tahliller sonucu bostanlarda kullanılan suların lağım suları olduğu tespit edilmesi sonucu, ilgili talimatname gereği yapılan uygulamalarda belediye lehine karar verilir. Sebzeleri imha edilen bostan sahiplerinin tekrar lağım suyu kullanmaları halinde bahçıvanlık yapmaktan men edilecekleri ifade edilir (Son Posta 22.11.1935: 1).

Belediye tifo ve sıtma gibi hastalıkların yoğunlaştığı yaz günlerinde, şehrin içinde ve kıyısındaki bostanların kontrolünü yoğunlaştırır. Özellikle Dolmabahçe ile Maçka arasındaki bostanlar, Dolapdere civarında, Aksaray'da Yenibahçe ile Langa arasındaki bostanlar birçok yönden tetkike tabi tutulsa da bostanların lağım suları ile sulanmasının önüne geçilemez (Haber 1936: 2).

1937 yılında *"Hemen bütün bostanlar birer mikrop yuvasıdır"* başlıklı bir haberde, bostanlarla ilgili alınması gereken önlemler sıralanmıştır. Yazıda bostanların lağım suları ile sulanmaması gerektiği, meskûn olan evlere bitişik bahçe ve bostanların evlerden 15 metre uzağa çekilmesi, sokak ve caddelere mücavir olup duvarla ayrılmamış bostanlara asgari 1.80cm. yüksekliğinde duvar eklemek, sokak sularının ve sellerinin bostanlara gitmesinin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Cumhuriyet 1935: 1,5). Yaygınlaşan hastalıklar sebebiyle bostanların şehir dışına alınması işinin imar planına dâhil edilmesi kararlaştırılır. Ancak bunlardan bir kısım mıntıkalarda bulunanların az bir zahmetle kapatılma imkânı olduğundan bu bostanların tespitinin yapılarak, tekrar ekilmesine müsaade edilmeyip şehir içinden kaldırılmalarıyla mümkün olacağı ifade edilir (Son Posta 1937: 4).

Aynı yıl belediye, bostanlarda açılan kuyu sularının lağım suları ile sulanmasının şüpheli olduğu gerekçesiyle halkın temiz ve sağlıklı sebze yiyebilmesi için her bostanın Terkos suyu ile sulama yapmasını, bunu yapmayan bostanlarının kapatılacağını belirtir (Akşam 1937:4).

Artan şikâyetler üzerine bostanların şehir dışına çıkarılması fikri ortaya atılır. Şehirde sebze ve meyve buhranı yaşanmaması ve istimlaklerin külfet getireceği, şehir dışında oluşturulacak yeni bostanların zaman alacağı gerekçe gösterilerek, su kuyularının sık sık dezenfekte edilerek, sebzelerin pis sularla sulanmasının önüne geçilmesine öncelik verilir (Haber 1938: 4).

1940 yılında, İstanbul bostanlarının bir kısmı pis sularla sulandığını gerekçesiyle kapatılarak buralarda yetiştirilen zerzevatların imhası edilmesi

sonucu Üsküdar, Taşdelen, Beykoz, Karakulak, Sarıyer, Çırçır, Kasımpaşa, Hünkâr, Beşiktaş, Kanlıkavak, Eyüp, Çağlayan, Kanlıca, Göksu, Göztepe, Kadıköy, Kayışdağı, Bayrampaşa, Keçe, Mecidiyeköy, Hamidiye, Yedikule bostanları da memba sularıyla sulanmaya başlar(Son Sabah 1940: 2).

1945 'te bostanların denetimi için müfettiş, doktor ve mimardan oluşan bir heyet oluşturularak hem bostanların sıhhi durumlarını hem de hukuki ve idari durumlarını belirlemenin yanı sıra bostanların mülk sahipleri ile kaç metrekare oldukları da kayıt altına alınır. Öncelikle bostanlar için şehir dışında yerler belirlenerek bostanların buralara taşınması kararlaştırılır (Akşam 1945: 3).

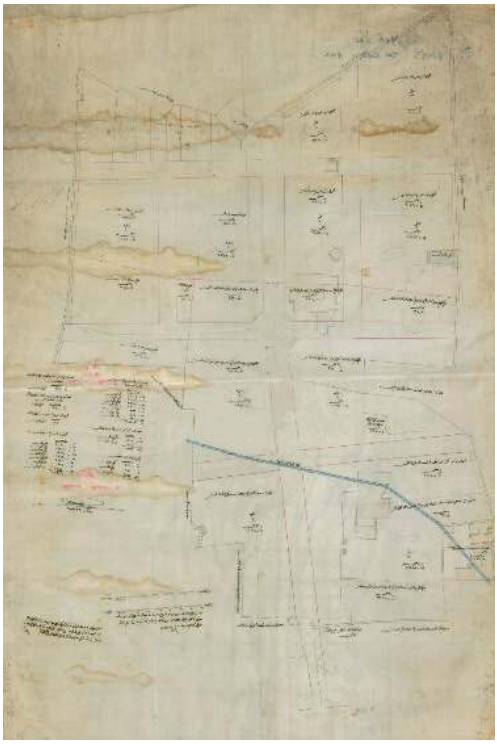
1946 yılında Sarayburnu'nda yer alan ve hazineye ait altı bostanın işletilmek için Defterdarlık tarafından kiraya verilmesinin gündeme gelmesi üzerine, dönemin koruma encümeni bu bölgenin arkeolojik alan olduğu ve özellikle de Topkapı Sarayı'na hemhudut olması nedeniyle kiraya verilemeyeceğini, ayrıca sur içindeki bostanların güzelleştirilerek birer park haline getirilmesini kararlaştırsa da (Son Posta 1946: 3) İstanbul'da artan yapılaşma faaliyetleri ile pek çok bostanın yok olmasının önüne geçilemez.

5. İmar Faaliyetleri

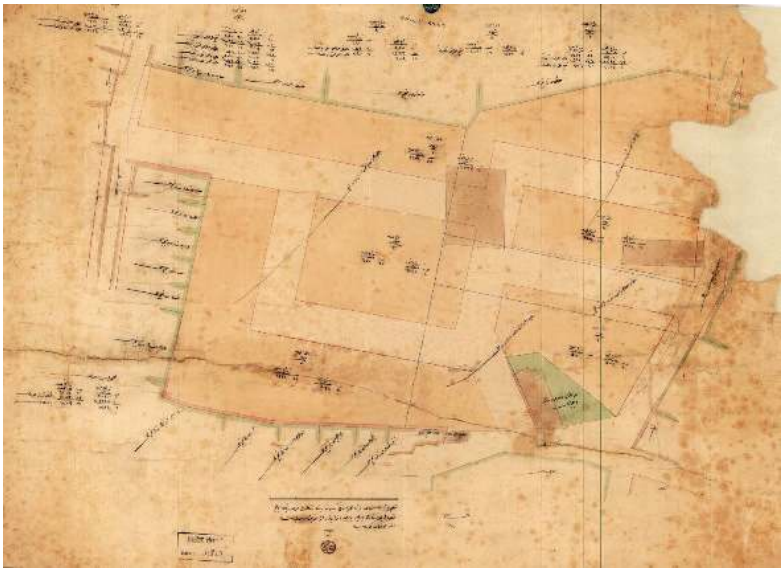
İstanbul'da nüfusun arttığı dönemlerde ihtiyaç duyulan yeni konutlar ve endüstriyel faaliyetler için gerekli olan geniş alanlar bostanların imara açılmasıyla sağlanmıştır.

Bir zamanlar İstanbul'un manzarasını ve çevresini şekillendiren büyük ve yapılaşmamış tarım alanları olan bostanlar, emlak piyasasının gelişmesine imkân sağlayan kiralama usulleri, yangın ve sellerle ilgili kentsel planlama kaygıları nedeniyle, şehrin dokusuna dâhil edilir (Shopov 2022: 282).

Kocamustafapaşa semti içinde olan Ali Fakih, Sancaktar Hayrettin gibi fetihten sonra kurulan mahalleler, 15. yüzyılın sonlarında bağlar ve bostanlarla kaplı idi (Gülersoy 1983: 112). İstanbul'da mahalleler arasında bulunan bostanları kullanma yetkisine sahip kişilerin, yasa ve yönetmeliklerle arazi üzerindeki tasarruflarını kısıtlayacak hadiselerin meydana gelmesiyle birlikte bostan yerlerinin arsa haline dönüştürülmesine başlanılır. Halk için genel gezinti mahalleri olarak kullanılması için belediye dairesince uygun görülecek bostan yerlerinin sahiplerinden satın alınabileceği kararlaştırılır (Ergin 1995: 7, 4106).

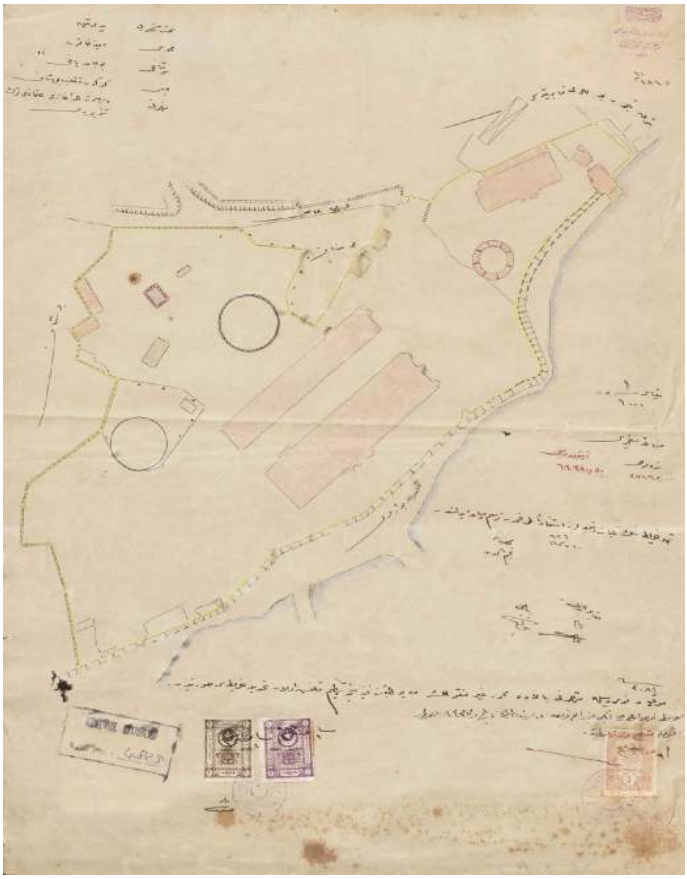
Resim 25. Taş Kasap'taki bostanın parça parça ifrazına dair harita (AK. Hrt.853)

Resim 26. Kasımpaşa'da yer alan bostanın ifrazına dair harita (AK.Hrt.4822)

Ayastefanos'ta bulunan ve II. Bayezid Vakfı'na kayıtlı bir bostanın, mahalle oluşturmak için imara açılması (DH.MKT. 464/28); Taşkasap'ta Abdurrahman Sami ve oğlu Suphi Paşalara intikal eden konak arsasıyla, bitişiğindeki bostanların, üzerine binalar inşa etmek üzere parsellere (Resim 25) ayrılarak satılması (ŞD. 131/8); İstavri, Lazari ve İnuk adlı kişilerin Hasköy Hacı Şaban Mahallesi'nde mutasarrıfı oldukları bostanın parsellenerek satılması(ŞD. 96/20); Kasımpaşa'da yer alan bostanın (Resim 26) parça parça satılması(ŞD. 2894/38); Sultan Selim Han Vakfı'na kayıtlı Kadıköy'de Osman Ağa Mahallesi'nde bulunan Mehmed Lütfullah Efendi bostanının, hane ve dükkân inşa edilmek üzere taliplerine satılması (ŞD. 100/8); Süleyman Ağa Vakfı'nın uhdesinde olan Üsküdar'da Bülbülderesi'nde bulunan bostanın, parsellere ayrılarak, üzerlerine ev ve dükkânlar inşa edilip vakıf tarafından taliplerine kiraya verilmesi (ŞD. 100/54); Bakırköy'de gediği II. Mahmud Vakfı'ndan olan bostanın parça parça satılmasıyla mahalle haline getirilmesi (ŞD. 818/21); Hobyar Mahallesi'nde Fahreddin Efendi'nin uhdesinde bulunan bostanın, üzerine bina inşa edilmek üzere parça parça satılması (ŞD. 168/51); Beykoz'da Çayır Caddesi'ndeki bostanın parsellere ayrılarak Hafız Tevfik Efendi'ye satılması(ŞD.169/23); Aksaray civarında azadan Fehim Bey'in mutasarrıf olduğu bostanın, parsellere ayrılarak parça parça satılması (ŞD. 824/25) gibi işlemler, İstanbul bostanlarının evriminin spesifik örnekleridir.

Bostanlar yalnızca İstanbul'un konut ihtiyacının karşılanmasında değil aynı zamanda fabrikaların inşası için de ilk akla gelen yerler olmuştur. Kadıköy'deki gazhane inşaatı için Hasanpaşa Deresi'nde yer alan bostanlar(ŞD. 63/64) ile Yedikule (Resim 27) ve Dolmabahçe gazhanelerinin inşaatı için de burada bulunan bostanlar istimlak edilir(İ.HUS.4/35). Benzer örnekler cami mescit vs. gibi yapılar için de verilebilir. Hasköy, Hacı Şaban Ağa Mahallesi'nde bulunan bostan, mescit ve mektep için imara açılır (İ.ŞD., 31/1530). İlerleyen yıllarda bostan yerlerini arsaya çevirmek isteyenlere gerekli yardımın yapılacağı, bu arsalardan uygun yerlerin de halkın gezinti mahalli olarak satın alınması için yeni bir adım atılır (DH.İD. 38/33). Üsküdar'da Paşa Limanı'nda inşa edilen zahire ambarı ve un değirmeni(C.BLD., 14/656); Göksu Tuğla ve Kiremit Fabrikası (Bülbül 2024:202); Yedikule Pamuk/Mensucat Fabrikası (İ.DFE. 1/15), Cendere Pompa İstasyonu (HH.İ., 109/58) ile Bakırköy Dumansız Barut Fabrikası (MV. 109/108) da bostan arazisi üzerinde inşa edilmiştir.

Resim 27. Yedikule Gazhanesi'nin inşa edildiği bostanın haritası (AK. Hrt.4825)

6. İmar Planlarında Bostanlar

19. yüzyılın sonlarında başlayan bostanlarla ilgili tasarruf Cumhuriyet döneminde de İstanbul'un planlanmasındaki yerini alır. 1933 yılında İstanbul'a davet edilen Alfred Agache, Herman Elgötz ve Jack H. Lambert İstanbul'la ilgili hazırladıkları raporlarda; 1936 yılında İstanbul'a davet edilen Henry Prost'un 1939 yılında hazırlanan nazım planında, 500 metrelik sur tecrit bandı dışında bostanlarla ilgili doğrudan bir karar alınmaz. Benzer tutum 1956 tarihli 2. İstanbul Ciheti İmar Planı Raporu'nda; 1958-60 İller Bankası Planlama Müdürlüğü ve L.Piccinato'nun çalışmalarında ve 1959 tarihli The International Union of Architecs şehircilik komitesinin başkanı Andre Gutton imzalı raporda da görülür (Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 2007:79-265).

1935 yılında İstanbul'un planlamasını yapmak için davet edilen Alman şehir plancısı Martin Wagner, 1936 yılında Bayındırlık Bakanlığına danışman olarak atanana kadar hazırladığı raporlar yeterli görülmemesine rağmen İstanbul'un planlaması ile ilgili hazırladığı raporda; *"Tarımsal alanlardan yararlanma"* başlığı altında, 1934 yılında İstanbul hinterlandının ancak %10'unun ekildiği ve yaklaşık 470 bin ton zirai ürün alındığını, ekilen alanın üç katına çıkarılmasının mümkün olduğu, şehirde çok aranan sebzeleri ekmesi halinde, o gün istihsal ettiği iki bin ton sebze ve 1340 ton soğan, İstanbul şehrinin merkez sebze halinde 1930 yılında devrolunan 11 bin ton sebze ve 10 bin ton meyveye bakınca hiç denecek kadar az olduğunu, bu sebeple İstanbul civarındaki arazilerde daha fazla sebze ve meyve yetiştirmenin kesinlikle gerekli olduğunu, su sorununun halledilmesi durumunda ise mevcut arazinin ziraatın bu türüne kesinlikle elverişli olduğunu ifade eder (Mimarlık 1972: 73-74).

1964 yılında hazırlanan 1:5000 Ölçekli İstanbul Sur İçi İmar Planı'nı lejantında *"c. Bostanlar"* gösterilmiştir. Birçok bostan ve boş yerler yeşil saha gerekçesiyle bekletilmiş, bilahare mevcut kadastral yollara göre imar durumları verilmiştir (Mimarlık 1972: 101).

02.11.1990'da onaylanan Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı İmar Planı'nda ise Yedikule-Topkapı ile Ayvansaray- Vatan Caddesi arasında kalan alanlar *"yeşil alan"* olarak gösterilmiştir. Yine bu planla birçok yeşil alan imara açılmış, kültür alanı ve pazar yeri fonksiyonları verilen Yavuz Selim ve Altımermer'deki çukurbostanlarının her ikisine de *"Kültürel Tesis Alanı"* fonksiyonu verilmiştir.

İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 4.9.1996 gün ve 7981 sayılı Geçiş Dönemi Yapılanma Koşullarında değişiklik yapılan maddelerini kapsayan kararında: "*Günümüze kadar boş kalan bostan alanlarının, Tarihi Yarımada'nın donatı ve yeşil gereksiniminin karşılanabileceği son fırsat olduğu bilindiğinden ve bu alanlara ilişkin. ... 7311 sayılı kararın bostan alanlarına ilişkin maddesinin değiştirilerek, yasal teşekkülün çoğunlukta olduğu adalara ilişkin yapılanma taleplerinin…"* koruma bölge kurulunca değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

2005 yılında onaylanan Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) 1:1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planında bostanlar, "*doğal niteliğini korumuş*" alanlar olarak kentsel tasarım projeleriyle düzenlenebilecek 2. Derece Koruma Bölgesi içinde yer almaktadır. Plan notlarında "Tarihi Yarımada'da Mekânsal Kararları Etkileyen Unsurlar" başlıklı I-E maddesinin

6. Bölümünde *"Bostan Alanları"* diye bir bölüm ayrılır. Bu bölümde, eski haritalarda gösterilen 39 bostandan en önemlilerinin; Yenibahçe Çayırı, Hastane Çayırı, Şerbetçi Odaları, Mevlevihane Kapısı, Hisardibi, Bala Tekkesi, Ağa Çayırı, Belgrad Kapısı, Malcı, Çıngıraklı, Hacı Piri, Bucak Bağı, Kaledibi, Tekke, Kocamustafapaşa, Silivrikapı, Hacı Yusuf, Lalezar, Davutpaşa İskele, Küçük Langa, Büyük Langa, Yenikapı, Kadırga, Cündi Bostanları ile Sarayaltı ve Saray-ı Hümayun Bostanları, Karagümrük'teki eski Aetios Sarnıcı'nın doldurulmasıyla oluşmuş Çukurbostan ve Yavuzselim'deki aynı nitelikte Aspar Su Sarnıcı yerindeki Çukurbostan ile Altımermer'deki Çukurbostan olduğu ifade edilmiştir.

Resim 28. Belgradkapı bostanları

Resim 29. Silivrikapı bostanları

30.12.2011 onaylanan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planında, bostanlar 1. ve 3. Derece Koruma Bölgeleri başlığı altında değerlendirilmiştir. 04.10.2012 tarihinde onaylanan 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planında; 30.12.2011 tarihli Nazım İmar Planındaki gibi günümüze kadar korunmuş olarak gelen bostanların yeşil alan olarak değerlendirileceği ve bu alanlar ile ilgili olarak *"...yeşil dokunun ve bostan alanlarının peyzaj projeleri ile düzenlenerek tematik olarak korunması ve geliştirilmesi, surların çevresindeki yeşil alanlar da arkeolojik sergileme-park alanları, sergi ve seyir terasları, tematik parklar gibi fonksiyonlarıyla…*" işlevlendirilmiştir.

SONUÇ

İstanbul'un taze sebze ve meyve ihtiyacını karşılamasındaki katkısının yanı sıra gerek halkın soluklandığı alanlar olması gerekse müştemilat yapılarıyla şehrin pitoresk görüntüsüne de katkısı olan bostanlar, İstanbul'un tarihi hüviyetiyle bağdaşmayan, etkili bir planlama ve uygulama yönteminin eksikliği nedeniyle kaderine terkedilmiş alanlar olmuştur. Yapılan planlarda önceleri yer bulamayan, yer bulduğu planların da sık sık revize edildiği bir süreçte, İstanbul'un en çok tahrip edilen yerleri olmuştur.

Günümüze Mevlanakapı, Yedikukle, Belgradkapı (Resim 28), Silivrikapı (Resim 29) hattında, kara surları dışında kalan birkaç bostanın geldiği, diğer bostanların ise açılan yeni yollar, düzensiz sanayi ve imar faaliyetleri kapsamında imara açıldığı gözlemlenmiştir.

Kadim birçok bostanın yapılaşmaya yenik düştüğü, halen boş olan bazı bostan alanlarının da imar planlarında çoğunlukla yeşil alan olarak düzenlendiği, bazılarına da örneğin Büyük Langa Bostanları *"kültürel park alanı"*, Belgradkapı'da sur içindeki bostanlar *"park"* ve *"açık spor tesisleri alanı",* Aetuis Sarnıcı'nın da içinde kaldığı Yenibahçe bostanlarının bir bölümüne *"Açık spor tesisleri alanı"* gibi düşük yoğunluklu, kamuya açık kullanım fonksiyonu verilmiştir. Eski haritalarda görülen ve kısmen boş olan bostan alanları ile dolgu alanları gibi yerler, açık yeşil alanlar olarak; Çubuklu bostanlarına *"Çubuklu Çayırı Mesiresi"*, Kanlıca bostanlarına *"Kavacık Vadi Mesiresi",* Göksu bostanlarının boğaza yakın bölümüne *"Spor Akademisi"* olarak fonksiyon verilmiştir. Küçüksu bostanlarının bulunduğu alana da *"gecekondular öncelikle tasfiye edilerek mesireye dönüştürülecek"* notu düşüldüğü tespit edilmiştir.

Geleneksel üretim sisteminin uzantısı olarak, kaybolmakta olan bir meslek olmasının yanı sıra şehir içinde insanların doğa ile etkileşimini sağlayan yerler olması ile de önem arz eden bostan alanlarından hiç olmazsa günümüze kadar varlığını sürdürenler için fonksiyon değişikliğine gidilmeksizin özgün kullanımlarıyla bir koruma sürecine gidilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA.)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 261/19522.

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM.d.) 1841.

Cevdet Belediye (C.BLD.) 14/656; 33/1265.

Cevdet Evkaf (C.EV.) 604/30482.

Dahiliye İdare (DH.İD.) 38/33.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 1659/90;1517/68; 464/28.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ,) 109/58.

İbnülemin Vakıf (İE.EV.) 32/3668.

İrade Defter-i Hakani (İ.DFE.) 1/15.

İrade Hususi (İ.HUS.) 4/35.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.) 30/1456; 31/1530.

Meclis-i Vala (MVL)50/22.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)109/108.

Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d.) 51/133; 23/359.

Nüfus Defterleri (NFS.d.) 1; 2.

Şura-yı Devlet (ŞD) , 3046/38; 131/8; 96/20; 2894/38; 100/8;100/54; 818/21; 168/51;169/23; 824/25.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e.) 602/134.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 63/64.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi (Bab ŞS.) 173/3;123/26-27.

Şeriye Sicilleri 123/26-27, H. 14. M.1132/M. 27 Kasım 1719.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK)

Demirbaş No:90672; 91293; 92760, 92677; 93209; 93668.

Atatürk Kitaplığı (AK.)

Alb.83

Hrt. 853; 4822; 4825 1228.

Krt. 3367; 9259

II. Araştırma İnceleme Eserleri

Ahmet Refik (1930). *Hicri 12, Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Akdal, Ayşe Nur (2016). *Provisioning the Ottoman Capital: Istanbul's Market Gardens between the Seventeenth and Nineteenth Centuries*, Master's Thesis, Boğaziçi University.

Alus, Sermet Muhtar (1951). "Langanın Hıyarı", *Akşam*, 22 Mayıs, s.4.

Arbad, Burhan (1976). *Hesaplaşma*, İstanbul: May Yayınları.

Aslanoğlu-Evyapan, Gönül (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara: ODTÜ Yay.

Aşık Paşazade (2003). *Osmanoğullarının Tarihi,* Çev. Kemal Yavuz-M.Yekta Saraç, İstanbul: Koç Kültür Sanat.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Yayına Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Bezmialem Valide Sultan Vakfiyeleri (2020). Yayına Haz. Arzu Terzi, İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi Yay.

Bilgin, Arif (2010). "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları, Bir Giriş Denemesi", *Yemek ve Kültür*, S. 20, İstanbul: s. 86-97.

Bülbül, Ahmet Hamdi (2024). *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Endüstri Yapıları*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

Costas N. Constantinides (2002). "Byzantine Gardens And Horticulture in the Late Byzantine Period, 1204-1453: The Secular Sources," *In Byzantine Garden Culture*, Edit. By Antony Littlewood, Henry Maguire, And Joachim Wolschke-Bulmahn, Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection: 87-103.

Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995 (2020). Derleyen Şener Özler, İstanbul: TMMO İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları.

Du Loir Seyahatnamesi, IV Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları(2016). Çev. Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayınevi,

Dufferin, Hariot Lady (1916). *My Russiarı and Turkish Journals*, London.

Eldem, Sedat Hakkı (1976). *Türk Bahçeleri,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erdoğan, Muzaffer (1958), "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri," *Vakıflar Dergisi*, S. 4, Ankara, s. 149-182.

Ergin, Osman Nuri (1995). *Mecelle-i Umur-i Belediyye*, C.4, C.8, C.9, İstanbul: İBB Yay.

Gülersoy, Çelik (1983). *İstanbul Estetiği*, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

Güran, Tevfik (2011). "Süleymaniye Camii ve İmareti Vakfı", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.238.

Kala, Eyüp Sabri – Akarçeşme, İdris (2019). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Koçu, Reşat Ekrem (1963). "Bostan", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s.2971-2973.

Koçu, Reşat Ekrem (1968). ”Dolap, Bostan Dolabı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.9, Koçu Yayınları, İstanbul: Koçu Yay. s.4660-61.

Kömürciyan, Eremya Çelebi (1988). *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D.Andreasyan, Yayına Haz. Kevork Pamukciyan, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Necip Bey (1340). *İstanbul Rehberi İstanbul Ciheti*, İstanbul: Ahmet İhsan Şürekası

Shopov,Aleksandar (2022). “When Istanbul Was a City of Bostans”, A Companion to Early Modern Istanbul, Edit: Shirine Hamadeh-Çiğdem Kafescioğlu, Leiden: Brill, s.279-307

Sönmez, Serpil (2022). “XVIII. Yüzyılda İstanbul’un Sur Dışı Bostanları (Yedikule-Ayvansaray, Eyüp ve Hasköy”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.47, İstanbul, s. 385-414.

Teall, John L. (1971), “The Byzantine Agricultural Tradition”, *Dumbarton Oaks Papers* 25, 33-59

Türkiye Seyahatnamesi 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul (1977). Çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Yediyıldız, Bahaeddin (1984). “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, S.18, Ankara: s.5-41.

Gazeteler

Akşam, *“Bostanlar, Terkos suyu ile sulamayanlar kapatılacak”*, 6 Ağustos 1937, s.4; *“Bostanlar”*, 28 Nisan 1945,s.3.

Cumhuriyet, 25 Haziran 1937 s.1 ve 5.

Haber, “*Mevsim hastalıkları ile mücadele, Bostanların vaziyeti yeniden tetkik ediliyor”*, 27 Mayıs 1936, s.2.

Sabah Postası, 14 Kasım 1940, s.2.

Sevet-i Fünun, 11 Şubat 1308,s.103.

Son Posta, “*Pis Su İle Sulanan Bostanlar”*, 6 Ekim 1931,s.2; *“Pis Bostanlar, Böyle Yerlere Sebze Ekilmesi Yasak Edilecek”*, 10 Haziran 1935,s.6; *“Pis Sulanan Bostanlar Meselesi”*, 25 Temmuz 1935,s.2; *“Lağım Suyu ile Bostanları Sulanan Bostancılar”*, 22 Kasım 1935,s.1; *“Şehir içindeki bir kısım bostanlar kaldırılıyor”*, 5 Temmuz 1937, s.4; *“Sarayburnu’ndaki bostanlar park haline getirilecek”*, 1. Nisan 1946, s.3.